

6. «Фламандские пословицы» Брейгеля с расшифровкой: мир вверх тормашками (назва з екрану) URL: https://artchive.ru/publications/4060~Flamandskie_poslovitsy_Brejgelja_s_rasshifrovkoj_mir_vverkh_tormashkami(дата звернення 30.01.2021)
7. Piotr Skubiszewski. Dzieło sztuki a źródło historyczne. (Назва з екрану) URL: https://bon.edu.pl/media/book/pdf/Dzieło_sztuki_a_zródło-PS.pdf(дата звернення 30.01.2021)

УДК: 37.016:94 (477):323.25 “1932-1933”

Кузовова Н.М.,

кандидат історичних наук, доцент,
Херсонський державний університет, м. Херсон

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ: МЕТОДИКА ВИБОРУ ДЖЕРЕЛ ТА ПРОТИДІ ФЕЙКАМ

***Анотація.** У статті розглянуті основні методичні здобутки представлення теми Голодомору 1932-1933 років в Україні в шкільному курсі історії та актуальні питання впровадження новітніх досягнень української та світової науки в освітній процес. Увага приділяється медіаграмотності вчителів та розвитку критичного мислення у школярів під час викладання та вивчення однієї з центральних тем української історії – Голодомору-геноциду.*

***Ключові слова:** Голодомор; геноцид; історична пам'ять; освіта; методика викладання історії.*

Тема Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні активно розробляється в сучасних історичній та педагогічній науках. Провідні методисти займаються питанням її належного представлення в шкільних підручниках з історії України. Вже є вагомі результати, що дозволяють презентувати в українському суспільстві правдиве знання про цю трагічну подію. Методичний супровід для вчителів надають освітні проекти Національного музею Голодомору-геноциду (м. Київ) [9], систематично дбають про впровадження новітніх наукових досягнень у дослідженні проблеми Український науково-дослідний та освітній центр вивчення Голодомору [10], протягом багатьох років дослідження у галузі та освітні проекти фінансуються завдяки Консорціуму досліджень та освіти Голодомору Канадського інституту українознавства Університету Альберти (Канада) (The Holodomor Research and Education Consortium (HREC) [1], значний внесок зробили наукові установи України – Інститут історії НАН

України [5] та Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [4].

Тема Голодомору 1932-1933 років в Україні у шкільному курсі історії є надзвичайно важливою для формування громадянської компетентності учнів, активної громадянської позиції, поваги до прав і свобод людини, розвитку критичного мислення – цінностей, проголошених у Законі України «Про освіту», Державному стандарті повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету міністрів України (№ 898 від 30.09.2020 року) [3] тощо.

Головна задача, що стоїть перед вчителем – подання цієї теми із урахуванням усіх методичних вимог, що включають вікові особливості учнів, цілі та логіку курсу, ретельний добір якісного історичного матеріалу, залучення новітніх досягнень історичної та педагогічних наук, образність і виразність мовлення, зважаючи на те, що тема відноситься до травматичного історичного досвіду нашого народу.

Проблема, що існує і активно обговорюється зараз – це добір якісного джерельного матеріалу, звернення до академічних здобутків наукової розробки теми Голодомору-геноциду. На допомогу вчителю існує багато гарно впорядкованого актуального та достовірного історичного матеріалу, який можна і потрібно використовувати на уроках історії.

Це національна та обласні Книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, опубліковані в 2008 році. Вони складаються з трьох частин: добірки архівних документів, мартирологу та спогадів свідків. Принагідно зазначити, що Книги пам'яті оцифровані, а мартиролог розміщено в розділі «Єдиний реєстр жертв Голодомору» Національного музею Голодомору та систематично поповнюється. На прикладі цих матеріалів, можна організувати вправи з усної та сімейної історії для школярів, адже практично кожна родина в Україні має власні історії про репресії та голод, настільки масовими були ці явища. Для того, щоб показати боротьбу українців проти сталінського терору голодом рекомендуємо книгу-каталог «Спротив проти геноциду», підготовану Інститутом національної пам'яті України у 2015 році [6]. Матеріали цієї виставки показують, що наш народ не був пасивною жертвою, а активно протистояв режиму.

Водночас треба уникати використання інформації з неперевіраних джерел, що містять історичні помилки або фейкову інформацію.

Звертаємо вашу увагу, що основна причина появи неякісних джерел або інформації, що немає належного наукового підґрунтя, полягає в тому, що тема Голодомору довгий час замовчувалися, була білою плямою і знаходилася під забороною у радянському суспільстві. Радянська влада переслідувала у законодавчому порядку усяку згадку про Голодомор для того, щоб приховати свій злочин. Про це свідчать справи, заведені ОГПУ на людей, що хотіли отримати допомогу під час голоду, знайти підтримку в родичів за кордоном і, таким чином, сприяли поширенню інформації про голод в Україні в міжнародній спільноті. Урядом припинялися будь-які

спроби розголосу про голод у пресі: заарештовувались редактори газет, фотокореспонденти, люди, що писали листи до газет із скаргами на злочинні дії влади. Цим пояснюється відсутність такого значного обсягу фотоматеріалів, який супроводжував голод 1921-23 років, коли радянська влада були зацікавлена в допомозі з-за кордону від міжнародних благодійних організацій. Проте в 1932-1933 році, коли СРСР вів активну торгівлю збіжжям за кордон, в той час як Україна помирала з голоду, подібний розголос був небажаний для влади.

Однак все одно збереглося достатня кількість фотодокументів про Голодомор, як-то, наприклад, переставлені на сайті HREC: колекція фотографій Олександра Вінербергера, Джеймса Аба, Миколи Бокана тощо [1]. Там також присутні фото голоду 1921-1923 років, вони містять спеціальні написи «Не Голодомор» для того, щоб можна було розрізнити фотодокументи, що стосуються цих трагедій: голоду 1921-1923 років та Голодомору 1932-1933 років, адже типовою помилкою є ілюстрація подій Голодомору фотографіями голоду 1921-1923 років. Використання цих матеріалів було б доречно як під час освітнього процесу, так і виховних заходів, для розвитку медіаграмотності, добросовісного ставлення до історичних фактів та розвитку критичного мислення.

Найбільшу проблему представляють собою обрахунок демографічних втрат України від Голодомору 1932-33 років: можна зустріти різні цифри як в науковій літературі, так і в публіцистиці. Насправді ці розрахунки вже зроблені, і є частиною сучасного історичного нарративу. Вони базуються на працях науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України і вже представлені на багатьох ресурсах [4]. «Втрати через надсмертність, тобто через перевищення смертності її природного рівня, в Україні внаслідок голоду у 1932–1934 рр. становлять 3,9 млн осіб... Щодо втрат ненародженими, то у 1932–1934 рр. Україна через Голодомор недорахувалась 600 тис. немовлят», – стверджують спеціалісти Інституту [4]. «Для розрахунку втрат було використано метод демографічної реконструкції: відновлення демографічної динаміки України на основі узгодження чисельності населення та основних демографічних параметрів за період між переписами 1926 і 1939 років. Це було проведено на основі збору, ретельного аналізу та корекції архівної демографічної статистики за кожен рік міжпереписного періоду. Результати цієї роботи дали змогу вперше за новою методологією здійснити науково обґрунтовану оцінку людських втрат в Україні внаслідок Голодомору 1932–1933 рр., що базується на детальних статистичних даних та сучасних методах демостатистичного аналізу» [4], - зазначають вони. Розрахунки істориків не можуть дати подібного точного результату, оскільки спираються на свідчення про смертність серед населення у 1932-1933 роках, які є вибірковими. Тобто методів історичного дослідження недостатньо для визначення втрат від Голодомору 1932-1933 років, а міждисплінарний підхід, коли демографи роблять підрахунки, а історики аналізують їх результати, є більш продуктивним.

Чи є перебільшення втрат від Голодомору фальсифікацією? Історія Голодомору – це травматична пам'ять. Українці, котрі опинились в епіцентрі трагедії і стали свідками та жертвами цього злочину, не могли сказати, скільки людей померло, бо вся територія України, охоплена голодом, справляла таке гнітюче, жахливе враження, що, наприклад, посол Італії у Харкові Серджо Граденіго вважав, що в Україні померло щонайменше 20 млн осіб [7]. Навіть серед цілком «благополучної» за підрахунками статистиків місцевості, траплялись населенні пункти, в яких надсмертність була надзвичайно високою. У розпал голоду в Україні помирало 28 тисяч осіб на день, це жахлива цифра, але знов таки, ця цифра середня. Проте не варто перебільшувати її, доречно розказати учням, чому підрахунки жертв Голодомору різняться, про різні методики їх обчислення, звернутись до питання демографічних втрат сучасної України, в тому числі – внаслідок активної міграції молоді за кордон.

Щоб розглянути і показати на уроці «географію» Голодомору доречно залучати мапи Електронного атласу Голодомору, що розробляється Гарвардським університетом в рамках проекту «МАРА: Digital Atlas of Ukraine», у створенні якого взяли участь спеціалісти Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, О. Воловина (США, Університет Північної Кароліни) та Український науковий інститут Гарвардського університету [2]. Вони візуально показують втрати від Голодомору в регіональному вимірі, мають гарну якість виконання, зрозумілі для учнів середнього та старшого шкільного віку.

Важливим поняттям під час вивчення Голодомору є «геноцид». Відповідно, у статті 1 Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» зазначається, що Голодомор є геноцидом Українського народу.

Першим, хто сформулював поняття «геноцид» в юриспруденції був американський вчений польського походження, юрист, Рафаїл Лемкін (1900-1959). До цього поняття він вперше звернувся ще в 30-х роках ХХ ст., розглядаючи з юридичної точки зору геноцид вірмен, вчинений Туреччиною в 1914 році. Досліджуючи цей злочин заради того, щоб подібні речі не траплялися в майбутньому, він замислюється над тим, як за допомогою правових норм запобігти подібним злочинам. Для того, щоб увести поняття такого важкого масштабного злочину в міжнародне право, він описав його характерні риси. Саме доробок Лемкіна став основою Конвенції про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., ратифікованою УРСР 22 липня 1954 р.

Розгляд цієї теми в ключі права сприятиме формування громадянської компетентності учнів. Тему геноциду та Голодомору як геноциду доречно і потрібно обговорювати на уроках історії для розширення знання про права і свободи людини, громадянське та правове суспільство. Важливою може стати дискусія про те, хто саме став об'єктом геноциду. Відповідно до Конвенції 1948 р. це може бути національна, етнічна, расова або релігійна група. Варто звернутись до Конституції України, в якій зазначено, що

Верховна Рада України діє від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, розглянути питання про те, що під час геноциду 1932-1933 років, спрямованого проти української нації, загинули представники національних меншин як в Україні, так і в зоні компактного проживання українців – Північного Кавказу. Чому вони постраждали? На історичних прикладах показати, що ці групи стали об'єктом геноциду також і через своє етнічне походження – щоб запобігти міжнародному розголосу злочину Голодомору, з метою поповнення державної скарбниці через мережу ТОРГЗІНів за рахунок валютних переказів та з метою запобігання підтримки противника у разі військових дій СРСР із сусідніми країнами, але також через те, що були громадянами УСРР, тобто об'єктом геноциду виступає національна група. В такому контексті історичні події набувають тісного зв'язку із сучасністю, стають актуальні та значимі для школярів.

Результати своїх творчих пошуків з історії Голодомору учні мають можливість представити в рамках Міжнародного міждисциплінарного конкурсу наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка та Лідії Коваленко [8] та інших конкурсах, що спонукають до поглибленого вивчення теми.

Список джерел та літератури:

1. Holodomor Research and Education Consortium (HREC) (Alberta, Canada).
Режим доступу: <https://holodomor.ca/>
2. The Great Famine Project of The Ukrainian Research Institute at Harvard University. Режим доступу: <http://gis.huri.harvard.edu/historical-atlas/the-great-famine.html>.
3. Державний стандарт повної загальної середньої освіти. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
4. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України
https://idss.org.ua/golodomor/pdf/Holodomor_press_release_IDSS-28-11-20.pdf
5. Інститут історії НАН України. Режим доступу: <http://history.org.ua/>
6. Каталог виставки "Спротив геноциду". Режим доступу: http://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/sprotiv_genocydu.pdf
7. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932-1933 роки / Італійський ін-т культури в Україні; пер. з італ. М. Прокопович ; упорядкув. та вступ. ст. А. Граціозі ; наук. ред. укр. вид. Ю. Шаповал ; передм. Н. Ф. Баллоні. Харків: Фоліо, 2007. 255 с.
8. Міжнародний міждисциплінарний конкурс наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка та Лідії Коваленко. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/korisni-posilannya-shodo-temi-golodomoru>

9. Національний музей Голодомору-геноциду (м. Київ). Режим доступу: <https://holodomormuseum.org.ua/osvitni-proekty/>
10. Український науково-дослідний та освітній центр вивчення Голодомору. Режим доступу: http://www.holodomor-hrec.com/?fbclid=IwAR3ldh8i51b_gTLXA1uWAg3xrseeOXSZ8Q9or4MzIigA8TcUSOVTNtdbpYQ

УДК: [37+93] – 047.22

Малієнко Ю. Б.

кандидат педагогічних наук, ст. наук. с.,
Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ВЕКТОР ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** У тезах розкривається компетентнісний вимір Державного стандарту базової середньої освіти (2020), характеризується компетентісно орієнтоване навчання історії. Автором підкреслюється важливість розроблення і реалізації компетентісно орієнтованих завдань, подаються їх приклади. Наголошується на необхідності формування в учнів / учениць критичного підходу до історичних фактів, документів.*

***Ключові слова:** Державний стандарт базової середньої освіти (2020), історична освіта, компетентісно орієнтоване навчання історії, предметна історична компетентність, компетентісно орієнтоване завдання.*

Державний стандарт базової середньої освіти (2020) затвердив компетентісно орієнтований поступ української освіти. Бачимо це в меті базової середньої освіти, у вимогах до обов'язкових результатів навчання, які визначено на основі компетентісного підходу, ключових компетентностях, у компетентісному потенціалі кожної освітньої галузі.

Метою базової середньої освіти є розвиток природних здібностей, інтересів, обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їх соціалізації та громадянської активності, свідомого вибору подальшого життєвого шляху та самореалізації, продовження навчання на рівні профільної освіти або здобуття професії, виховання відповідального, шанобливого ставлення до родини, суспільства, навколишнього природного середовища, національних та культурних цінностей українського народу [1].

Компетентісно орієнтоване навчання історії – взаємодія вчителя та особистості, спрямована на розвиток когнітивних, діяльнісних, емоційно-ставленнєвих чинників розвитку дитини у процесі пізнання історії, що дають їй змогу ефективно й творчо осягати минуле й сьогодення, активно